

Olyan nagyságrendű változások korát éljük, amelyben a szemünk láttára bontakozik ki a posztmodern nemzeti/kulturális identitás képe. Történeti elemekből, fragmentumokból, – akár szélsőséges – értékválasztásokból bontakozik ki, és bizonyára csak a legfontosabb dolog fog hiányozni belőle, a történeti nemzeteknek a helyhez kötöttségből adódó viszonylagos biztonsága és ráérőssége, amelyek egykoron teremtették a nemzet céljaira szolgáló értékeket.

LÁNG GUSZTÁV

Nemzet alatt és fölött

■ Meddig léteznek még nemzetek? És szükséges-e, hogy létezzenek?

E két kérdést az teszi jogosulttá, hogy – legalábbis a történetbölcselet(ek) egyik iránya szerint – minden úgynevezett „történelmi kategória”, amely valaha valamiképpen keletkezett, egyszer szükségképpen véget is ér. (Ez nagyon logikusnak tűnik, sőt ha a bölcseleti forrásokat nézzük, nagyon dialektikusnak, én mégis önkéntelen – vagy tudat alatti – antropomorfizálásra gyanakszom. Az ember legősibb létélménye a mulandóság, a születés elválaszthatatlansága a haláltól. Ezt vetíti ki az általa megismert létezőkre, és minél többet ismer meg, annál szélesebb körre terjeszti ki a mulandóságnak ezt a törvényét.) Végül is, egy majdnem abszurd logika szerint ez igaznak tekinthető: az ember maga is földtörténeti jelenség, melynek van kezdete, tehát vége is kell hogy legyen. Az emberiség – e logika szerint szükségszerű – kihaltával nyilván minden szellemi alkotása, így a nemzet is eltűnésre van ítélve.

Szellemi, mondom, mert a nemzet létrejötté a platóni recept szerint történt. Előbb volt meg a nemzet eszméje, ideája, és azután maga a létező intézményrendszer. És – mint azt Platón bölcsen előre látta – a megvalósulás csak tökéletlen mása lett az ideának.

A modern nemzet ugyanis forradalomban született, és egyik szülője a demokrácia eszméje volt. A nemzet olyan közösség, amelynek tagjai egyenlő jogokat élveznek. „Az alkotmány rózsája a tiétek, / Töviseit a nép közé vetétek. / Ide a rózsa néhány levelét, / S vegyétek vissza a tövis felét” – határozta meg Petőfi ezt a demokratikus nemzetálmot, vagy másutt még tömörebben: „Haza csak ott van, hol jog is van.” Ugyanakkor a nemzet kifejlődésében antidemokratikus is, mert az egységesülés, az egyenlőség jegyében és nevében nem tűri a másságot, a különbözőséget. Ezért ellene van a kisebbségek fennmaradásának. Különösen, ha egy kulturális közösség meghatározott területhez köthető. Egy más nyelvű, más szokásrendű régió szinte államnak tűnik az államban, ezért zavarja a nemzetállam központosító jellegét. Eleinte ezt – tulajdonképpen joggal – a korábbi feudális tagoltság „csökevényének” tekintették, ezért a nemzetfejlődés elhárítandó akadályának. Tekintet nélkül arra, hogy az ilyen „csökevények” nem szükségképpen és minden ízükben ember- és haladásellenesek; ellenkezőleg, a szabadság és a jogegyenlőség, valamint a művelődési értékek olyan formáit képviselik, melyeket a központosított nemzetállam nem képes (és nem is akar) biztosítani. Világviszonylatban a modern civilizáció (és a tőle elválaszthatatlan nemzeteszme) nemcsak madár- és halfajták kipusztulását eredményezte, hanem nyelvek és helyi kultúrák kihalását is. És nemcsak dél-amerikai őserdőben, óceáni szigetecskéken, hanem a demokráciájára hiú Európában is.

Ezért nem érdemes – mert ebben az egyenlőtlen vetélkedésben nem is lehet – különválasztani az államnemzet és a kultúrnemzet fogalmát. A kisebbségek elnyomása és beolvasztása alapvetően az egységes kultúrnemzet óhajának jegyében történik

mindenütt: az államnyelv előjogai a kisebbségek nyelvével szemben a nyelvi identitás feladására kényszerítik a kisebbségeket, és mivel a helyi, a regionális műveltség ezer szállal kapcsolódik a nyelvhez, e műveltség sorvadását is előidézi. Gondoljunk arra, hogy a népzene – és vele együtt a néptánc – dalokban él, és e nóták dallamból és szövegből épülnek fel. Ha a szöveg nyelve feledésbe merül, vele együtt felejtődik a dallam is.

Az európai liberalizmus a nemzetállamok létéből következő demokráciaelleneségre – nemcsak a belső, a kisebbségeket felmorzsoló központosításra, hanem elsősorban az egymással rivalizáló nemzetek hódító-gyarmatosító mentalitására – „felfelé”, a nemzeteket egy nagyobb, „nemzet fölötti” egységbe tömörítő Európában keresték a megoldást. Ennek a két világháború korában még utópikus elgondolásnak érzük most megvalósulását, az Európai Uniót. Melyre ugyancsak illik az, amit a nemzet platóni létéről mondtam, hogy tudniillik csak tökéletlen mása az ideának. Nem is lehet más, hiszen az európai gondolkodás a felvilágosodás óta abban hisz, hogy minél elvontabb, általánosabb érvényű egy eszme, annál fejlettebb, annál magasabb rendű. A nemzet e gondolkodásmód szerint fölötté áll a regionálisnak, a nemzetköziség pedig a nemzetinek. (Van ennek, úgy lehet, kora középkori gyökere is, hiszen akkor találták ki, hogy a monoteizmus fölötté áll a politeizmusnak.) Furcsa módon azonban minél erősebb a „nemzetfölöttiség” programja, annál jobban erőre kapnak a „nemzet alatti” identitások. Ennek magyarázata lehet az is, hogy a nemzet erőfitogtatásainak korlátozásával ezek a regionális identitások könnyebben és szabadabban megmutathatók, és kiderülhet róluk, hogy korántsem archaizmusok, „megőrzött régiségek”, és főleg koránt sincsenek „elhalásra” ítélve, amint azt a nemzet- (és nemzetköziség-) ideológiák hirdették, hanem a létezés természetes állapotai. Az ember ugyanis nem élhet még oly emelkedett absztrakciók közepette; léte konkrét szükségletek és feltételek függvénye, ezért otthonossá csak ott lehet, ahol emberi és tárgyi környezetének minden részletével empirikus kapcsolatba kerülhet. Ebben az „empirikus létben” válik az ember igazán egyéniséggé, és válik egyszersmind egy közösség tagjává. Minden, ami ennél elvontabb „idea”, egyben ideologikus is, és amennyire képes kiváltani az egyén azonosulását, épp annyira taszító is lehet. Ideológiamentes identitást (mint azt Szűcs Jenő egy kiváló tanulmányában megfogalmazta) csakis a szülőföld kínál, éppen ennek az empirikus létnek a biztosításával.

Eszményi tehát az lenne, ha a nemzetállamok (és velük a kultúrnemzetek) egész intézményrendszere annak biztosítását (is) szolgálná, hogy e regionális azonosságok minél zavartalanabban megvalósuljanak. Ez nem jelentene „visszalépést” a történelem „fejletlenebb” szakaszába, hiszen mindazok a (főként kulturális) értékek, melyeket a nemzetfejlődés létrehozott, változatlanul rendelkezésére állnak minden közösségnek, éppen csak nem „elnyomják” a helyi értékeket, hanem táplálják azokat. Ez az eszményi állapot azonban messze áll a megvalósulástól. Ahogy a „helyi identitások” tovább élésének nem vetett véget a nemzeteszme, ugyanúgy a nemzet központosító energiái – egyfajta tehetetlenségi erőként – változatlanul hatnak Európa-szerre, a regionalitás eszméjét pedig egyre több fanyalgás fogadja a nemzetállamokban hatalmat gyakorló politikai erők részéről. Érthető, bár el nem fogadható ez, hiszen minden „regionalitás” kivon valamit az általuk gyakorolt hatalom alól. A hatalomhoz pedig illik ragaszkodni. Talán ezt kellene végre felülvizsgálni Európa-szerre.